

Znanost logike u Hegelovom sistemu filozofije

Rutnik, Vedran

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:505724>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

ZNANOST LOGIKE U HEGELOVOM SISTEMU FILOZOFIJE

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Željko Senković
Student: Vedran Rutnik, Filozofija-Pedagogija

Osijek, lipanj 2011.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Početno logičko određenje mišljenja	3
2.1. Četiri stava misli prema objektivitetu	6
3. Mišljenje kao narav svijeta	10
4. Povijesni položaj logike	14
4.1. Logičko određenje metode	16
5. Nužnost sistema i narav sistematičnosti	18
6. Samoodređenje pojma	21
6.1. Pojam kao subjektivan	21
6.2. Pojam kao objekt	23
6.3. Ideja ili pojam kao apsolutan	24
7. Ustrojstvo znanosti logike	25
7.1. Ustroj sistema	26
8. Zaključak	29
9. Literatura	32

1. Uvod

Svijet je u sebi samoj se razvijajuća trojedina cjelina prirode, duha i zakona što po vlastitoj mjeri uređuje sva prirodna i duhovna kretanja. Znanje toga zakona omogućuje znanje svijeta ili apsoluta, a apsolutna je znanost u liku znanstvenog sistema cjelovit produkt takva znanja. Sistem je pri tome cjelina koja sabire sve svoje dijelove aktom negacije. Narav takva sabiranja prikazuje sistem kao živi rad dijalektike. A kako dijalektika pripada pojmu, tako je znanstveni sistem pojmovno proizvođenje istine, a duh, bog, svijet, apsolut samo različiti nazivi za unutrašnji razvitak pojma. Stoga je znanost logike kao znanost pojma temelj apsolutnog znanstvenog sistema, a filozofijska znanost prirode kao znanost otuđenja pojma u svoju drugotnost i filozofijska znanost duha kao znanost njegova povratka iz svoje drugotnosti u sebe¹, prostori samoobjave toga temelja.

Time logika prestaje važiti za učiteljicu mišljenja² kao što i prestaje biti znanost o suhim, praznim i u sebi do kraja razvijenim misaonim formama koje bi se u spoznaji samo operacijski ispunjavalo objektivnim sadržajem svijeta, a koje sa njime ne bi bile organski srodne i koji sam ne bi iz njih proizlazio. I sâmo mišljenje gubi ulogu subjektivne operacije svijesti koju joj nameće naivna psihologija, kao što i prestaje važiti za medij pomoću kojega se od subjekta prelazi k objektu. Time se ukidaju razdvojenost i nezavisna opstojnost subjekta i objekta u njihovu odnosu te ih se prepoznaje kao nerazdružive momente cjeline pojmovnog mišljenja. Povijesno prethodeći stavovi kao domišljene mogućnosti određenja toga odnosa pri tome se ne odbacuju niti ignoriraju, već se pokazuje njihova nedostatnost za apsolutni doseg. Otuda na vidjelo izlazi njihova ograničenost razumskim refleksijama koje u odsutnosti umske djelatnosti zastaju na jednostranosti i razdvojenosti svojih elemenata, a potom i njihov položaj u samorazvoju apsolutnog znanja.

Jedna nova umska snaga prodire ispod svega što joj je prethodilo razotkrivajući osnov mogućnosti svih prisutnih mislećih puteva i prikazujući samorazvoj pojma u kojemu oni sudjeluju kao njegovi nužni momenti. Poduzet je jedan novi znanstveni pothvat koji, oslobođen od svake pretpostavke i svih poznatih određenja, kreće iz čistog početka, iznalazeći umski svoj sadržaj i svoju formu. Na tome putu susreću se sva uopće moguća znanja i

¹ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Sarajevo 1965., str. 49.

² Usp. Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, Zagreb 2003., str. 4.

osvjetljava ih se u njihovoj istini. Taj čisti početak nove znanosti je znanost logike u elementu čistog mišljenja.

2. Početno logičko određenje mišljenja

Ono logičko ili pojam iskon je svega prirodnog i duhovnog života, pa je prikaz pojma u liku znanosti logike objava boga ili onog apsolutnog u njemu primjerenom formi, u formi misli. Bilo bi važno, prije svega, osvijetliti značenje te primjerenosti. Na samom početku predgovora *Fenomenologije duha* Hegel se uvodno osvrće na vladajući stav o formi istine:

„Time što se pravi lik istine stavlja u tu znanstvenost – ili, što je isto, time što se tvrdi da istina element svoje egzistencije ima jedino u pojmu – znam da to izgleda u protivurječju s predstavom i njezinim posljedicama, što su tako jako ukorijenjeni i rasprostranjeni u uvjerenjima našeg doba. (...) Ako naime istina egzistira samo u onome ili štaviše samo kao ono što se naziva čas zorom, čas neposrednim znanjem apsolutnoga, religijom, bitkom – ne u središtu božanske ljubavi, nego bitkom njega samog – onda se otuda ujedno za izlaganje filozofije zahtijeva naprotiv suprotnost obliku pojma. Ono apsolutno ne bi trebalo da se pojmi, nego da se osjeća i opaža, ne njegov pojam, nego osjećaj i zor treba da vode glavnu riječ i da se izraze.“³

Ukoliko je pojam rodno mjesto istine, ili, ukoliko je samorazvitak pojma isto što i božansko samoodređenje, utoliko mišljenje jedino dostaje i pristaje božjoj egzistenciji. Ako bi osjećaj ili zor, od mišljenja snagom slabije, pa time za pojam obesnažene duševne moći važile kao toj egzistenciji primjereni oblici, tada bog ne bi bio sve, ono najviše, a istina bi bila manje od istine. Prebivalište onog božanskog bilo bi tako uniženo, kao kada bi se čovjek odrekao glave govoreći kako njemu dostaje njegovo snažno srce. A prihvaćanje osjećaja ili zora kao obuhvatnije, uzvišenije i istini primjerenije moći nego što je to mišljenje, čin je odustajanja čovjeka od njegove vlastite prirode, na što Hegel u predgovoru drugom izdanju *Nauka o bitku* upućuje:

„(...)u našim se danima ne može dovoljno često podsjećati na to da ono čime se čovjek razlikuje od životinje jest mišljenje.“⁴

Ta predrasuda po kojoj mišljenje ne bi imalo snagu izraziti istinu proizvod je krive predodžbe o njegovoj naravi. Ono se ponajprije uzima za tek jednu od duševnih moći. No upravo je

³ Hegel, G. W. F., *Fenomenologija duha*, Zagreb 2000., str. 6.

⁴ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauka o bitku*, str. 9.

razlika između tih moći, osjetilne, predodžbene i misleće, odlučujuća „za shvaćanje prirode i vrste spoznavanja.“⁵

Ono osjetilno je u razlici spram misli određeno kao *pojedinačna izvandrugotnost*. Osjet uvijek smjera ka nečem pojedinačnom. Te pojedinačnosti imaju svoju opstojnost izvan duše i neovisno o njoj, pa joj se pokazuju samo kao neko nevezano i za vlastito određenje nebitno *drugo*. Plamen svijeće kao nešto izvan mene i time od mene sasvim neovisno i koji aficira moje osjećanje topline, neko je pojedinačno osjetilno ni u kakvoj vezi s kamenom koji je također neka od mene neovisna izvanjska pojedinačnost koja aficira moje osjećanje hladnoće. Ono osjetilno zadržava u duši samo *odnos-prema-drugome*.⁶

Predodžba je, pak, nešto što duši pripada iznutra, nešto njezino vlastito. Time ona proizvodi *odnos-prema-sebi*. Otuda nužno dobiva karakter općenitosti, jer ono što pripada mojem *ja* koje je tom predočivanju u podlozi i samo je nešto opće, jer je moje pojedinačno *ja* omogućeno i ozakonjeno onim općim Ja. Tako je i ono samo neko pojedinačno opće, a njegovo predočivanje proizvod upravo te općenitosti kao pojedinačne.

To što predodžba za svoj sadržaj može imati i misao kao i to što posjeduje karakter općenitosti, dovodi predočivanje u usku blizinu mišljenja. No iako sadržaj predočivanja nije poput sadržaja osjetilne zamjedbe promjenjiv i prolazan, nije niti poput misli konkretno⁷ općenit. On je apstraktno određen i jednostavan te kao takav zadržava općenitost samo kao pojedinačnost ili kao još nerazvijenu općenitost. To su predodžbe poput one o bogu kao stvoritelju svijeta, sveznajućem, svemogućem i sl., odnosno o određenjima onog općeg (*bog*) koja nisu pojmovno razvijena, niti su međusobno povezana ičim drugim doli veznikom *i* te „bez obzira na vezu koja im je dana u njihovu subjektu, ostaju jedno izvan drugog.“⁸

Ipak, blizina predočivanja i mišljenja prikazuje ulogu filozofije u kojoj ona predodžbe zapravo uzdiže do misli. No već su i sva određenja osjetilnosti, pojedinačnost i izvandrugotnost, i sama misli i nešto općenito. Isto se pokazalo i za predočavajuće *ja*. Dakle, sve razine duševnosti prožete su mišljenjem. Ta je prožetost omogućena njegovim

⁵ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 54.-55.

⁶ Usp. *Isto*, str. 55.

⁷ Pojam *konkretnog* prvenstveno označava jedinstvo različitih odredbi i time nešto upravo suprotno onom shvaćanju koje uzima općenitost kao nešto apstraktno. Pojmovi apstraktno i konkretno u Hegela imaju upravo obrnut odnos od onoga kako ih se uzima u zdravorazumskom mišljenju, pa je za Hegela neka neposredna osjetilna stvar nešto posve apstraktno, jer nije pojmovno određena. Vidi poglavlje „*Pojam konkretnog*“ u: Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije I*, Beograd 1975., str. 27. i dalje.

⁸ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 55.-56.

određenjem kao čistog odnosa prema samome sebi ili apstraktnog Ja. Na njemu se zbivaju sva moguća osjećanja, predočivanja i duševna stanja, na njemu leže sva prirodna i obrazovana duševna svojstva, ali je ono samo od svega toga očišćeno i uvijek opstojeće, jer pri svim svojim duševnim stanjima ja jesam ja.⁹ Tako se mišljenje određuje kao svemu podležeće i sveprisutno Ja, odnosno subjekt kao opća, samoozakonjena životna snaga u radu o sebi ili – *duh*. Ono što je vrhunac istodobno se pokazuje i kao temelj, pa iz razloga što u sebi sadržava cjelokupnu duševnost prestaje važiti za tek jednu *od* duševnih moći i postaje moć sveobuhvatnosti.

Istom, mišljenje je u vidu spoznavanja određeno kao djelatna okrenutost predmetu koja oslobađajući misleći subjekt za čisto Ja prima predmet u sebe. Pri tome ja više nisam pojedinačni subjekt u razlici spram ostalih pojedinačnih subjekata, nego sam kao čisto Ja u temelju jedno sa svakim subjektom. Svojim sudjelovanjem na onom općem kao pojedinačan, napuštajući svoju posebnost, ja ju zapravo tek stječem. No ona nije posebnost pojedinačnosti mojega ja, već posebnost općenitosti čistoga Ja koje mojemu ja podleži kao zakon njegovih kretanja. Tako je mišljenje prisvajanje nužnosti vladajućeg zakona u meni, onog općeg u pojedinačnom, te razvoj tog općeg kroz osvajanje njegovih samopostavljenih posebnosti. Takve su misli objektivne ili, one su misli samog objekta koji i nije ništa drugo doli svoja vlastita misao, jer su subjekt (mišljenje) i objekt (predmet) u mišljenju sjedinjeni.¹⁰ Pri tome upravo ono kao čisto Ja postaje jedinim pravim subjektom. Takvo je određenje sasvim strano činu razumske refleksije koja ono oprečno ne vidi kao momente cjeline i ostavlja ih razdvojenima. U njemu ono kao razumijevanje ili rezoniranje subjekta ostaje uvijek rezervirano za ono duhovno, a takozvana objektivnost za njegov predmet koji je samim time nešto neduhovno.¹¹

Kroz metafiziku, znanstveni empirizam, filozofijski kriticizam i neposredno znanje kao povijesno prisutnjene stavove misli prema objektivitetu čisto mišljenje iznosi na vidjelo značenje tog subjekt-objekt rascjepa te njegovo zacijeljenje u svom konkretnom samoodređenju.

⁹ Usp. Hegel, G. W. F., Enciklopedija filozofijskih znanosti, str. 57.

¹⁰ Usp. *Isto*, str. 58.

¹¹ Usp. *Isto*, str. 59.

2.1. Četiri stava misli prema objektivitetu

Nedostatak je metafizičke¹² misaone nastrojenosti u tome što ona „*reproducira sadržaj osjeta i zorova iz sebe u nekom sadržaju misli.*“¹³ Ono što je stvar čistog mišljenja – misao – kroz takvu metafiziku svoj sadržaj ne izvodi iz sebe, nego ga uzima iz osjetilnosti ili iz predodžbe. Pri tome se određivanje istinitog svodi na pridavanje predikata kao odredbenih obilježja bez ispitivanja njihove istinitosti. Isto se tako pretpostavlja da je forma suda, primjerice: „*bog ima egzistenciju*“¹⁴, istini primjerena forma. Iako su predmeti s kojima ovakva metafizika rukuje konkretne umske općenitosti – duša, svijet, bog – one nisu uzete u svojoj konkretnoj pojmovnoj određenosti. One zadržavaju oblik predodžbe, pa se u sudu: bog je *vječan*, subjekt ostavlja neodređenim, a predikat čvrsto isključuje svoju opreku (*prolazan*). Tako i subjekt i objekt ostaju misaono nerazvijene apstraktne predodžbe čija se istinitost određuje isključivanjem proturječja u predikatu: bog je *beskonačan*, dakle, bog nije *konačan*. Suđenje je ovdje spajanje takvih neodređenosti jednostranim razumskim određenjima, koja sve opreke postavljaju isključivima. Stoga i vodeće oprečnosti samog suđenja – subjekt i objekt – ostaju nužno razdvojene. Utoliko općenitost kojoj metafizika svojom naravi jedino i stremi ostaje nerazvijenom, a samo mišljenje apstraktnim.

Toj apstraktnosti razumske ograničenosti usuprot nastupa znanstveni empirizam, zahtijevajući sada osjetilnu zamjedbenost onog istinitog. Samo ono što je sadržaj zamjedbe, kao prezentno i izvjesno te samo oni zakoni koji se zamjećivanjem daju na iskustvenom sadržaju očitati i pokazati, mogu vrijediti kao nešto istinito. Time se empirizam odriče svega nadosjetilnog „*pa dopušta mišljenju samo apstrakciju i formalnu općenitost i identitet*“¹⁵ te ono skupa sa svojim proizvodima poput prava, ćudoređa i religije pada u slučajnu subjektivnost, naspram koje samo empirijski sadržaj ima važiti nužno objektivno.

Nezadovoljstvo razumskom metafizikom kojoj se pripisuje mišljenje, uzrokuje odustajanje od samog mišljenja prije nego što se ispitala njegova narav i iz nje uopće sposobnost takve metafizike za njega, te se pribjegava onome osjetilno zamjedbenom kao jedinom izvoru sigurnog, očitog i nedvojbenog znanja. No iako empirijsko znanje može pružiti mnoštvo jednakih zamjedbi, to još ne znači da je pri tome riječ o općenitosti. Ono opće

¹² Hegel ovdje misli na novovjekovnu njemačku pretkantovsku metafiziku koju označava kao neumsku. Vidi: Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 60.

¹³ *Isto*, str. 60.

¹⁴ *Isto*, str. 61.

¹⁵ *Isto*, str. 66.

nije istovjetno jednakosti takva mnoštva, već je riječ o praznom podvođenju mase pojedinačnog pod neko opće kojega se izvodi upravo iz tog pojedinačnog. Tim činom ono poprima njegova svojstva, pa ga se određuje njemu izvanjskom mjerom. Logičko određenje općenitosti moguće je samo iz unutrašnjeg razvitka pojma. Svoje određenje ono zadobiva mišljenjem, a ne osjetilnim zamjećivanjem. Isto tako, iako može prikazati promjene koje slijede jedna za drugom te predmete koji leže jedan pokraj drugog, to još ne znači da time pokazuje i njihov nužan slijed i njihovu nužnu povezanost.¹⁶ S druge strane, to ne znači da određenja općenitosti i nužnosti nisu prisutna u sadržaju iskustva, već samo znači da ih se ne može izvesti putem osjetilne moći, jer ona kao misaona određenja prethode onome što je stvar osjetilnog iskustva. Sva iskustvena određenja mišljenje već sadrži u sebi, bivajući zakonom i mjerom svih iskustvenih kretanja. I odričući se mišljenja empirizam zaboravlja da ne može suditi izvan misaonih kategorija, te da se, štoviše, njima neprestance služi (materija, sila, jedno, mnogo, pojedinačnost, općenitost), a niti ima svijest o tome, niti te kategorije ispituje. Upravo iz tog razloga pogrešno poistovjećuje općenitost sa zamjedbenom jednakošću nekog mnoštva i nužnost sa uzastopnim slijedom, nasljeđujući zapravo nerazvijena metafizička određenja tih kategorija.

Tako samo mišljenje još jednom ostaje prazno i nedjelatno, a subjekt svoju spoznajnu moć koja bi bila primjerena za dokučivanje istine objekta, iz razuma spušta u osjetilnost, ne dovodeći pri tome sebi do svijesti prožetost i same osjetilne djelatnosti mišljenjem. Drugim riječima, misli se da je za spoznaju osjetilnih stvari dostatna osjetilna moć. No kada bi se spoznavanje uistinu držalo samo te moći, tada ne bi moglo izreći niti jedan jedini sud, jer je već i sam jezik djelo mišljenja¹⁷ i njime usustavljen, pa ni empirijska znanost kao znanost o osjetilnom ne bi bila moguća. Subjekt i objekt i dalje se u odijeljenosti pričinjaju kao samostalno opstojeći, a (osjetilna) spoznaja kao most kojim ih se naknadno spaja.

Kritička filozofija, pri osvrtnu na koju se Hegel prvenstveno obračunava sa dosezima Kantove *Kritike čistoga uma*¹⁸, strogo odijeljuje um od razuma. Time ga proglašava nedovoljno snažnim za spoznaju, ili, što je isto, za samoga sebe, jer um nije ništa drugo doli spoznavalačka djelatnost. Napusti li iskustvo koje je proizvod razuma te skupa s njime nasuprot onom nadiskustvenom kao objektivnom nešto samo subjektivno, spoznaja zapada u

¹⁶ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 67.

¹⁷ Usp. *Isto*, str. 56.

¹⁸ Svakako bi bilo neophodno učiniti jedno dublje studijsko sučeljavanje Kantove i Hegelove misli kako bi se njihov odnos pokušao prikazati u što je moguće većoj nepristranosti. No to bi uvelike povećalo opseg i bitno izmijenilo centralni motiv ovoga rada, pa će razmatranje tog odnosa ovdje biti ograničeno na vidokrug Hegelove misli, tj. cjeline apsolutnog sistema.

proturječja, a za ono što je proturječno drži se da ne može biti istinito. Tu se potkrada odlučujuća pogreška: pretpostavlja se da zakoni mišljenja koji vrijede za iskustvo ili ono pojavno, mogu vrijediti i za stvar po sebi, ono nadiskustveno. Ako je za predmete razuma ono proturječno nužno neistinito, tada je tako i za predmete uma, jer um ne poznaje niti jednu drugu djelatnost osim djelatnosti razumskih kategorija, koja ne priznaje proturječje kao nešto istinito. A kako njihova primjena na predmete uma nužno pokazuje neistinu tih predmeta, tako njihova istina umu ostaje nedokučivom. On ne poznaje način kojim bi ih obuhvatio.

No bilo bi sasvim začudno kada um za svoj sadržaj ne bi imao i njemu odgovarajuću formu, jer time ne bi bilo vidljivo po čemu bi taj sadržaj uopće bio *njegov*. Drugim riječima, kritička nastrojenost drži da kategorije razuma ne odgovaraju umskom sadržaju, a odmah potom ono što njihovom primjenom na njega dobije – proturječje – odbacuje kao moguću formu istog tog sadržaja, i to upravo iz razloga što je *različita od razumske* i njoj oprečna. Dakle, najprije otpiše razum predmetima uma, a potom njima otpiše istinitost, zato što njihova dobivena određenja nisu *razumski* valjana.

U tome što je postavila proturječje u ono umsko, leži velika zasluga kritičke filozofije.¹⁹ Njezin je nedostatak u tome što to proturječje vidi kao neistinito i time neprikladno stvari po sebi, previđajući da za mjerilo te neistinitosti uzima tek razumska određenja u kojima ono proturječno ne može opstati ujedno. Ali ukoliko um prekoračuje iskustvo tada zasigurno dolazi i do promjene same naravi spoznavanja unutar njega. A ako istim, tj. razumskim principom sudi o drugim i različitim stvarima (duša, svijet, bog) tada ne može biti govora o prekoračenju. Ovdje ponovno izlazi na vidjelo razdvajanje subjekta kao moći spoznavanja od objekta kao predmeta tog spoznavanja. Tako gledajući, ostaje skriveno da ti tzv. objekti sami u sebi imaju vlastiti princip kojemu se mišljenje treba podvrgnuti i otvoriti, pa ono ostaje subjektivna (jer je kao spoznavajuća postavljena nasuprot objektu svoje spoznaje) djelatnost razuma koja sebe ne može nadići. Upravo se u tome podvrgavanju mišljenja objektu sastoji prekoračenje razuma. Pri tome se narav objekta otkriva kao narav mišljenja. Stvar po sebi za svoje određenje zahtijeva ukidanje razumske jednostranosti i uspostavljanje proturječja koje ono proturječno u jednom prostoru održava u živom zajedništvu, što pripada umskoj negativno-sabiralačkoj naravi dijalektike. Stvar po sebi više nije objekt kojemu bi nekakav način mišljenja pripadan subjektu trebao odgovarati, već ona svojom naravi utvrđuje misao kao element svoje egzistencije. Stvar po sebi jest mišljenje, te time i subjekt i objekt ujedno. Upravo to znači da je ona duh što misli samoga sebe. Otuda

¹⁹ Usp. Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 39.

postaje jasnije što bi značilo da je znanost logike takva znanost koja je sama izvorište uspostavljanja vlastita sadržaja (apsoluta) i vlastite forme (mišljenja).

No povijest mišljenja ne odustaje od njegova razumskog određenja koje mu Kant pripisuje, te se samoj stvari po sebi kao beskonačnoj i njima neobuhvatljivoj odriče mišljenje, a nasuprot njemu kao njoj odgovarajući oblik nastupa neposredno znanje. Njegovo je određenje da je ono „*posve isto što se inače nazivalo nadahnućem, objavom srca, od prirode u čovjeka usađenim sadržajem...*“²⁰ Posredovanje pripada razumskim određenjima, a ono je osuđeno samo na pojavu, na ono konačno i uvjetovano, pa stoga samo neposredno znanje ima moć odgovoriti stvari po sebi. No takvo postavljanje stvari ponovno se drži jednostrano, jer iz pojma stvari po sebi isključuje posredovanje. No svaka djelatnost svijesti rezultira onim neposrednim koje je nastalo upravo posredovanjem. U određenju mišljenja kao živog dijalektičkog kretanja leži jedinstvo posredovanja i neposrednosti, pa znanje koje sebe želi odrediti čisto neposredno ne može važiti kao znanje, a time niti kao odgovarajući oblik onog apsolutnog, jer ono jest duh kao neprestan dijalektički rad o sebi.

Kroz sva četiri stava misli o objektivitetu prikazan je rascjep između subjekta i objekta kao noseće obilježje (razumskog) mišljenja, gdje se ono još uvijek razumije tek kao proces spoznavanja, a ne kao zakon kretanja svijeta. Drugim riječima, na mišljenje se gleda kao na način pristupa onom apsolutnom koji u bitnome pripada mislećem subjektu, spram kojega apsolut kao njegov objekt stoji zgotovoljen i u sebi dovršen, neprocesualan. Znanost logike kao znanost mišljenja otkriva mišljenje kao vladajući princip u samom apsolutu.

²⁰ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 89.

3. Mišljenje kao narav svijeta

Pokazuje se da logičkoj znanosti povijesno prethodi opće nepovjerenje u mišljenje, koje razlog za svoju nevjericu ima u nedostatnom određenju njegova pojma. Ono se s Kantom kroz kategorije razuma ograničava na područje iskustva, čime ga se proglašava nemoćnim za istinu. Tomu pridolazi i opće ustoličenje empirijskih znanosti koje odricanjem od svega nadiskustvenog u potpunosti odustaju od mišljenja, što se još i danas vrlo snažno očituje u popularnosti pozitivizma, zaraze što se zavukla u sve oblasti duhovnih djelatnosti podređujući ih sebi. Čak se i teologija odrekla metafizike i to „*radi osjećaja, radi onog praktičnog-popularnog i učenog historijskog*.“²¹ Mišljenje je postalo obezvrijeđeno. Na njega se i dalje gleda kao na tek jedan mogući spoznajni oblik, puku metodu, praznu i u sebi dovršenu formu. Takav način postavljanja stvari rezultira zadržavanjem subjekta i objekta spoznaje u međusobno odijeljenim prostorima kao i određenjem spoznavanja kao naknadnog spajanja tih prostora. Svijest se određuje kao subjekt što za svijet kao svoj objekt treba iznaći način kojim će ga sebi jasno, zorno i razumljivo prikazati u njegovoj istini. Ona od istine zahtjeva jasnoću, neposrednu praktičnu konkretnost, razumljivost i korist, prisiljavajući svoj objekt da na takav zahtjev i odgovori. Ona hoće svijetu staviti u usta svoj jezik, kao da bi sam svijet bez njega bio nijem. Ne poznavajući jezik svijeta, umjesto truda da obrazuje sluh za taj jezik, ona se bukom vlastita govorenja na njega oglušuje.

Kriva predodžba o naravi istine, uvjetovana ili znanošću logike prevladanom razumskom logikom, ili pak empirizmom nesvijesnim svojih granica, onemogućava pristup istini. Jer ukoliko svijest sebi umisli da unaprijed zna kako istina treba izgledati, na koji način treba biti izrečena i čemu treba služiti, tada odbacujući sve što se u taj proizvoljni umišljaj ne uklapa ona nužno ostaje za istinu uskraćena. Svoj oblik, svoj sadržaj, čitavu sebe istina proizvodi sama. Upravo je zato ona stvar čistog mišljenja koje pokazuje mišljenje, ne više kao način dolaženja do istine, već kao ono što je, jer ima najviše bitka²², sâmo jedina istina.

Logika kao znanost mišljenja ne ignorira takve sebenesvjesne produkte nevjerice, već razotkrivajući ih u njihovoj biti istom pokazuje i nužnost njihove pojave. Otuda ih vidi kao sebi prethodeće, a time i kao sebi pripadne momente. Drugim riječima, ono otkriva vlastitu prisutnost u razvoju svijesti, zbog čega je jedino i moguće da ih kao momente nadiđe i ukine,

²¹ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 4.

²² Čitav tok znanosti iskustva svijesti iscrpno pokazuje da je mišljenje u temelju svemu što jest.

obrazujući tako svoju vlastitu bit. To što duh tjera naprijed, na izbavljenje iz okova empirije i puke praktičnosti, jest njegova vlastita priroda – *dijalektika*.

Zamislimo vrtlara koji se prvi puta susreće sa sjemenom jabuke. Posadivši ga, bez znanja o tome što će se s njime događati, on promatra. Nakon što je posadio sjeme, on zapaža nešto sasvim drugo – stablo. Sjeme je nestalo. Zatim na stablu zapaža nešto opet novo – pupove. Potom zapaža cvijet – pupovi su nestali. Potom zapaža plod – cvijet je nestao. Promatrač ostaje u čudu. Od sjemena s kojim je započeo na kraju je dobio plod, a na tome putu zapazio je sasvim različite momente od kojih je svaki za sebe opstojeći i samostalan jednako toliko koliko i biva ukinut momentom koji ga nasljeđuje. Rađanje ploda jabuke puno je proturječja u sebi. No spoznavši kraj – plod – promatrač spoznaje čitav tok nastajanja jednako kao i zakon toga kretanja, a jednako tako i momente koji su tim zakonom određeni kao nužni. On sada ima svijest o nastanku koju mu je omogućio tek krajnji rezultat. Tek kraj pokazuje čitav razvoj upravo kao razvoj sasvim određenog ploda – ploda jabuke – te proturječnosti i ukidanja koja se pri tome pojavljuju on spoznaje kao momente žive prirodne cjeline. Jednako su tako svi mogući oblici znanja i znanosti vidljivi u svojoj istini tek iz dovršenja samoga znanja u znanju apsoluta, koje sve momente razvoja svijesti prepoznaje kao momente vlastita razvoja.

Navika odnošenja prema prirodi donosi sa sobom zaborav o prisutnosti dijalektike u njoj. Ovaj prikaz razvoja jedne prirodne cjeline nije samo primjer za usporedbu s temeljnim ugođajem svega duhovnog života, već dokaz da je ono u duhu vladalačko i u prirodi prisutno. To znači da spoznavanje kao osnovna duhovna djelatnost nije nešto što bi pripadalo tek svijesti kao spoznavajućem subjektu nasuprot kojega bi stajao zgotovljen i mirujući objekt spoznavanja²³, već se sam objekt pokazuje kao misleći, pa on sam od sebe nameće mišljenje kao jedini odgovarajući odnos prema sebi. Ta negativna dijalektička djelatnost, koja ono što negira ne baca u ništavilo nego snagom sabiranja dalje prenosi i razvija pokazuje se kao zakon kretanja svega živog. I ukoliko je svijet uređen takvim zakonom koji upravlja kretanjima svih životnih sfera, tada je on nužno sistematičan, pa je znanost svijeta ili apsoluta moguća samo kao apsolutni znanstveni sistem.

²³ Usp. Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 25.

Ono logičko, u prirodnom životu prisutno kroz njegovu dijalektičku narav, u čovjeku je, kao biću konačnog i po mogućnosti beskonačnog duhovnog života, kao prostor misaonih formi izraženo ponajprije u njegovu jeziku:

„U sve što mu postaje nečim unutarnjim, predodžbom uopće, što on čini svojim, probio se jezik, a što on čini jezikom i u njemu izražava, sadrži – zavijenije, pomiješanje ili izrađeno – neku kategoriju; utoliko je ono logičko njemu prirodno, ili štoviše: ono sâmo je sama njegova osobena priroda.“²⁴

Čovjeku nije moguć čist prirodan život. Jedino se otuda može ispravno čuti Hegelovo inzistiranje na tome da se čovjek od životinje razlikuje mišljenjem. To ne znači da je on od životinje više, vrijednije i dostojanstvenije biće zbog toga što bi bio sposoban misliti, već to znači da je on samim mišljenjem unaprijed određen. Jednostavnije rečeno, on je biće koje ne može birati hoće li ili neće misliti. On je biće koje uvijek misli. A njegova bitna razlika spram ostalih živih bića sadržana je u tome što on jedini tu vladavinu mišljenja, kako u sebi, tako i u cjelini živoga svijeta, može u prostoru mišljenja mišljenja sebi osvijestiti. Ono logičko kao ono što u čovjeku podleži svemu prirodnom prožima sve njegovo ponašanje, osjećanja, zrenja, želje, potrebe.²⁵ Mišljenje je u samom temelju njegova života i njime vlada. Stoga mu je ono najprirodnije, pa mu je već samom njegovom prirodom ono istom određeno kao jedini primjereni odnos spram samoga sebe i života u cjelini.

No osobitom ugođaju mišljenja moguće je približiti se samo ako se forme mišljenja očiste od građe beskonačnog skupa osjećaja, zorova i predodžbi.²⁶ Formalnost ovdje označava zakonitost, odnosno način na koji su osjećaji, zorovi i predodžbe uređeni. Iz toga je vidljivo i čega su oni proizvod, u kakvom su međusobnom odnosu, u kakvom su odnosu spram cjeline pojedinačne duše, a u kakvom spram cjeline duha. Zato te forme nisu nešto odvojeno od svog sadržaja, već su one u njemu, kao i on na njima, ali im je moguće izvorno pristupiti samo ako ih se misaono od njega izdvoji i postavi u zaseban, čist prostor. Kao što u pravnoj znanosti zakoni stoje odvojeno od svog sadržaja, od neizbrojivo mnogo mogućih primjera poštivanja i nepoštivanja zakona, ne gubeći time ništa na svojoj samostalnosti, važenju i cjelovitosti, već štoviše, zahvaljujući tu svoju cjelovitost i ispravnost upravo toj odvojenosti, tako se i zakone

²⁴ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 9.-10.

²⁵ Usp. *Isto*, str. 10.

²⁶ Usp. *Isto*, str. 11.

mišljenja kao zakone živoga svijeta odvajanjem od svakog mogućeg sadržaja postavlja u njima primjereni element – znanost logike kao carstvo čiste misli, s naglaskom na to da je onaj koji ovdje postavlja zakon sam bog ili ono apsolutno, pa je znanost logike istom i „prikaz Boga kakav je on u svojoj vječnoj biti prije stvaranja prirode i nekog konačnog duha.“²⁷ Ovu prethodnost ne treba misliti vremenski, jer vremenski se pitati što je prije vremena samo po sebi je nesuvislo: „prije“ je vremenski prilog, pa bi se takvim pitanjem ono za što se misli da vremenu ne pripada (*vječna narav Božja*) unaprijed označavalo samim vremenom, kao što bi se time pretpostavljala i prostorno-vremenska razdvojenost vremena i vječnosti kao dva zasebno opstojeća životna prostora. Tu bi prethodnost valjalo misliti arhički, i to ponajprije u smislu onog vladalačkog (grč. ἀρχικός = koji se tiče gospodovanja, zapovijedanja; vladalački) u cjelini prirodnog i duhovnog života, boga kao (do)nositelja zakona takve vladavine, a život prirodnog i duhovnog svijeta kao očitovanje vladavine toga zakona. Otuda je moguće reći da bog kao čisto mišljenje jest svoj vlastiti svijet. U sličnom tonu na istu stvar upozorava i Sutlić opovrgavajući interpretacije koje logiku uzimaju kao božju misao prije stvaranja, a prirodu i duh kao od njega odvojen realni svijet u koji ona pada, govoreći: „*ni u Filozofiji prirode ni u Filozofiji duha ne radi (se) o nečemu što je došlo poslije logosa u vremenskoj sukcesiji, nego o istodobnosti u smislu transcendentale apriornosti i logosa i prirode i duha za sav empirijski materijal.*“²⁸ Time je naglašena sveobuhvatnost logičke znanosti i ocrtna narav njezine srodnosti sa filozofijom prirode i duha koje u njoj počivaju.

Kako se život apsoluta u svom bitnom i najširem određenju pokazao kao proizvodnja čistoga mišljenja, tako se određenje logičke znanosti kao znanosti upravo takva mišljenja pokazuje i jedinim primjerenim držanjem spram njezina predmeta. Znanost logike postaje uvjet mogućnosti sugovora s onim apsolutnim, sa svijetom u cjelini.

²⁷ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 31.

²⁸ Sutlić, V., *Uvod u povijesno mišljenje*, Zagreb 1994., str. 15.

4. Povijesni položaj logike

Osvrćući se na Kantovu oduševljenost savršenosti i dovršenosti Aristotelove logike²⁹, Hegel razotkriva važan hendikep tako shvaćene znanosti – povijesnu neutralnost – kazujući kako dvotisućljetnim radom duha o sebi nije mogao ostati nepromijenjen i ustroj njegova temeljnog daha – mišljenja³⁰. Duh nema svoje mjesto izdvojeno od svjetsko-povijesnih kretanja. Ona i nisu ništa drugo doli manifestacije njegova unutrašnjeg života. Duh jest svijet i duh jest povijest. Utoliko su svijet i njegova povijest kao njegov realni život proizvod mišljenja. I upravo zato logika kao znanost mišljenja, živeći sebe kroz svjetsko-povijesne mijene, i samu sebe preinačuje.

No ono odlučujuće u shvaćanjima logike koja su Hegelovoj logičkoj znanosti povijesno prethodila jest razdvojenost subjekta od objekta, misli od predmeta.³¹ Pri određenju logike kao znanosti mišljenja uopće običava se mišljenje uzimati kao puku spoznavalačku formu koja svoj sadržaj nema u sebi, već za njim mora posezati negdje izvan sebe, a pri čemu je taj sadržaj od mišljenja sasvim neovisan i samostalno opstojeći. Utoliko je mišljenju onemogućeno izricati istinu same stvari, već jedino uvjete istinite spoznaje.³² Ono, po sebi prazno, prilazi tom sadržaju, bio on svijet, bog, priroda ili što god drugo, kako bi se njime ispunilo. Takvo shvaćanje mišljenja sa stajališta „obične, pojavne svijesti“³³ gleda na spoznavalački subjekt i spoznajni objekt kao na dvije čvrsto razdvojene sfere, pri čemu „mišljenje u svome poimanju i oblikovanju stvari ne izlazi iznad sebe, njegovo primanje i prilagodba gradi ostaje modifikacijom njega samoga, ono time ne postaje svojim Drugim; a samosvjesno određivanje ionako pripada samo njemu; dakle i u svojem odnosu na predmet, ono ne izlazi izvan sebe k predmetu, on kao kakva stvar po sebi ostaje naprosto nekom onostranošću mišljenja.“³⁴

Grčko filozofijsko nastojanje, ustanovit će Hegel na početku *Uvoda Znanosti logike*, mišljenju je pridavalo više i određenije značenje nego što je to slučaj u njegovom kasnijem povijesnom razvoju. Samo ono što je mišljenjem bilo na stvarima spoznato moglo je važiti kao istina stvari: svoju istinu one nemaju u obliku neposredne datosti, nego tek u svom

²⁹ Usp. Kant, I., *Kritika čistoga uma*, Zagreb 1984., str. 12.

³⁰ Usp. Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str 33.

³¹ Usp. *Isto*, str. 24.

³² Usp. *Isto*, str. 24.

³³ *Isto*, str. 25.

³⁴ *Isto*, str. 25.

misaonom obliku. Time mišljenje nije bilo odvojeno od svoga predmeta niti njemu strano, već su se stvari podudarale s mišljenjem o njima.³⁵ Bit stvari ležala je isključivo u njihovu pojmu. „*Ali, reflektirajući razum se dokopao filozofije.*“³⁶ Reflektivnost, misleći ovdje prvenstveno na Kanta, Hegel određuje kao djelatnost razuma koja apstrahira i razdvaja, ustrajavajući u tako postavljenim razdvojenostima. To je djelatnost kojoj nedostaje težnja ka njihovu (umskom) sjedinjenju. Ono što se tu razdvaja jesu mišljenje kao razum u odnosu na ono pojavno i predmet kao ono pojavno. Bez osjetilne datosti predmeta istina izostaje, a ukoliko se odrekne svijeta pojavnosti uzdižući se do čistih mišljevin, mišljenje proizvodi samo proturječja za koja se drži da ne mogu važiti kao nešto istinito, jer razum ne priznaje opstojnost proturječja. Hegel pokazuje da je time znanje spalo na mnijenje, jer se umu odriče ono što mu po naravi pripada – negacijsko-sabiralački rad. No takav „*korak natrag*“³⁷ u povijesnom razvoju mišljenja svoje razloge nema u prosto subjektivnoj misaonoj nemoći, već je sâmo mišljenje to koje se ovdje obračunava sa svojim vlastitim određenjima. Nakon što se uzdiglo iznad onog neposredno osjetilnog, odredilo ga i razdvojilo (u Kantovom slučaju na pojavu i stvar po sebi), potrebno je da istom i tu razdvojenost prekorači i razdvojene strane postavi u odnos koji im pripada, odnos iz kojega je vidljivo da su one samo dva momenta jedne obuhvatnije cjeline i da u njoj njihov razdvoj, ali ne i razlika, iščezava. Taj posljednji korak pripada punoj snazi umske djelatnosti koja zapadanje uma u proturječnosti razumijeva kao „*uzdizanje uma iznad ograničenja razuma.*“³⁸ Istom, odsustvo toga prekoračenja očituje se kao osiromašen korak unatrag, jer „*umjesto da odavde učini posljednji korak u visinu, spoznaja o tomu da razumske odredbe ne zadovoljavaju pobjegla je natrag k osjetilnoj egzistenciji, krivo držeći da će imati ono čvrsto i jedinstveno.*“³⁹

Fenomenologija duha kao znanost iskustva svijesti prikazala je apsolutno znanje kao istinu svih oblika svijesti. Samo u njemu dolazi do sjedinjenja misli i predmeta. „*Kao znanost istina je čista, sebe razvijajuća samosvijest i ima obličje sopstva da ono po sebi i za sebe bivstvuje jest znani pojam, ali pojam kao takav jest po sebi i za sebe bivstvuje.*“⁴⁰ Spoznavalački subjekt više nije svijest, nego pojam. Spoznajni objekt više nije spoznavalačkom subjektu nasuprotan, o njemu neovisan i u sebi dovršen predmet, nego također pojam. Razumska razdvojenost umskom je djelatnošću prekoračena, obuhvaćena i

³⁵ Usp. Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 25.-26.

³⁶ *Isto*, str. 26.

³⁷ *Isto* str. 26.

³⁸ *Isto*, str. 27.

³⁹ *Isto*, str. 27.

⁴⁰ *Isto*, str. 31.

zacijeljena. Stoga znanost logike kao znanost pojma ne može biti tek puko formalna znanost lišena sadržaja, već je čista misao kao ono „*jedino apsolutno istinito*“⁴¹ njezin istinski sadržaj. Time se otkriva da je u cjelini prirodnog i duhovnog svijeta prisutan um kao ono vladajuće u njemu, čime misaone odredbe, čisto mišljenje, pa onda i logička znanost, zadobivaju neoborivu vrhovnu „*objektivnu vrijednost i egzistenciju*.“⁴²

4.1. Logičko određenje metode

Kao i svaka znanost, tako i znanost logike mora odrediti svoju metodu i to na način da njome može zadovoljiti svoj zahtjev za time da postane čistom znanošću. Iz tog razloga ona ju ne smije posuđivati od matematike⁴³ ili bilo koje druge znanosti, kao što ne smije ni odbaciti samu potrebu za njom.⁴⁴ No u zacijeljenju razdvojenosti subjekta i objekta, metoda, koja se prije toga čina shvaćala kao pripadna subjektu, sada se pokazuje kao proizvod samog pojma ili onog apsolutnog. Pri tome ona nije ništa drugo doli svijest o formi njegova unutrašnjeg samorazvitka.⁴⁵ Diferencirajući metodu logičke znanosti od metode formalne razumske logike, Sutlić će ustvrditi:

*„Metoda je duša same stvari, ono što samu stvar pokreće, i ne samo pokreće nego je kao stvar konstituira, uopće je čini nečim. Metoda je kretanje same stvari u njezinoj osebičnosti i zasebičnosti, put nastajanja, trajanja i nestajanja svakog entiteta.“*⁴⁶

Metoda nije unaprijed domišljen i zgotovoljen kalup u koji bi se sadržaj uguravao da bi se tako dobivala spoznaja, već „(...) samo narav sadržaja može biti to što se kreće u znanstvenom spoznavanju, time što ujedno ta vlastita refleksija sadržaja jest ta koja samu

⁴¹ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 31.

⁴² *Isto*, str. 32.

⁴³ Iz takva vidokruga upravo začuđuje, primjerice Husserlovo veličanje osamostaljenja matematičkih disciplina kao jedinog zrelog ploda nastojanja oko uspostave strogo znanstvene metode. Ništa manje začudno ne zvuči ni njegovo označavanje Hegelova sistema kao romantične filozofije koja je zbog nedostatka kritike uma „*djelovala u smislu bilo slabljenja bilo krivotvorenja nagona za uspostavom stroge filozofske znanosti*.“ (Husserl, E., *Filozofija kao stroga znanost*, Zagreb 2003., str. 9.)

⁴⁴ Usp. Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 36.

⁴⁵ Usp. *Isto*, str. 37.

⁴⁶ Sutlić, V., *Uvod u povijesno mišljenje*, Zagreb 1994., str. 6.-7.

*svoju odredbu tek postavlja i proizvodi.*⁴⁷ Time se istom znanost, a ne svijest, uspostavlja kao (apsolutni) subjektivitet.

Onako kako se pojam po svom vlastitom zakonu u sebi kreće, dijeli, određuje i jedini, samo osluškivanjem ritma toga zakona svijest uspijeva otkriti ispravnu metodu kojom će se odnositi spram pojma, jer je upravo pojam jedini zakonodavan. Stoga je metoda logičke znanosti *dijalektika* kao temeljni ugođaj samog pojmovnog kretanja. No njezinu znanstvenu opravdanost nije moguće dokazati unaprijed, već ju se može zadobiti „*tek cjelovitom interpretacijom Znanosti logike, jer je prema Hegelu ekspozicija istinite metode, kao filozofijske znanosti, upravo i zadaća Znanosti logike.*“⁴⁸

Dijalektiku se običava razumijevati tek kao negacijsku djelatnost koja ne pripada samoj stvari, nego nekakvoj „*subjektivnoj strasti da se pokoleba i ukine ono čvrsto i istinito*“⁴⁹ Takva predodžba i dalje počiva na pretpostavci o razdvojenosti misli od predmeta, kao i na pretpostavci o tome da bi negacijska dijalektička djelatnost bacala ono negirano u ništavilo i time bila samo čisto negativna, te da ga ne bi uznosila u sljedeći stupanj razvitka i u tome očitovala i svoj pozitivni moment. Pri takvom je, pak, određenju ono vladajuće upravo taj negacijsko-sabiralački dijalektički zakon koji se pokazuje zbiljskim već i u razvoju jedne prirodne cjeline. On se pokazuje i u povijesnom razvoju mišljenja koje rođene misaone oblike, negdje pretočene u čitave znanosti, misaone pothvate ili sisteme, kretanjem vlastitoga znanja usmrćujući obuhvaća i sabire, prepoznajući sve prisutne momente kao nužne stadije vlastita rađanja. Samo dubokim pogledom unatrag on otkriva i svoje vlastito određenje dovodeći sebe sebi samome do svijesti.

⁴⁷ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 6.

⁴⁸ Gretić, G., *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, u: Barbarić, D., *Filozofija njemačkog idealizma*, Zagreb 1998., str. 362.

⁴⁹ Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 39.

5. Nužnost sistema i narav sistematičnosti

Sistem može važiti kao jedini primjereni oblik znanosti samo onda ako je svijet kao predmet te znanosti i sam sistematičan. Ukoliko je tomu tako, tada nestaje rascjep između svijeta s jedne i znanosti s druge strane, nestaje ta odijeljenost svijeta kao objekta i znanosti kao subjekta koji se spram njega spoznavalački, na ovaj ili onaj način odnosi. Pri tome se sam svijet pokazuje kao znanstven, pa znanost prestaje biti znanost o svijetu, i postaje znanost samoga svijeta. Drugim riječima, svijet kroz znanost progovara svojim vlastitim jezikom. Strože kazano, svijet proizvodi znanost kao svoj vlastiti jezik, vlastiti dah, postajući sam jedinim istinskim subjektivitetom u neprestanom radnom elementu samospoznavalačkog odnosa prema sebi.

Sistem apsolutne znanosti sadrži tri dijela: znanost logike, filozofiju prirode i filozofiju duha. Iz vidokruga apsolutne znanosti svijet se daje vidjeti kao trojedina cjelina prirode, duha i zakona po mjeri kojega su uređena sva prirodna i duhovna kretanja. Znanje toga zakona omogućuje znanje svijeta ili apsoluta. To znači da je znanost logike kao znanost toga zakona temelj samog sistema, a filozofija prirode i filozofija duha prostori očitovanja toga zakona.

Sistem je za Hegela radna cjelina koja sabire sve svoje dijelove aktom negacije. To negacijsko sabiranje je živi rad dijalektike. Dakle, sistem je sam dijalektičan. A kako dijalektika pripada pojmu, a ne osjetu, predožbi ili neposrednom zoru kao mogućim oblicima znanja, tako je znanstveni sistem sistem pojma.

Život prirode i život mišljenja predstavljen poviješću njegova kretanja, prikazuje dijalektičku utemeljnost svijeta i njegovu istovjetnost pojmu. Time se pokazuje da i sam pojam nije puko transcendentan ili suha misaona apstrakcija koja sa svijetom ne bi imala ništa zajedničko i koja bi trebala tek tražiti svoju podudarnost s njime. Pojam, odnosno svijet kao sistem u neprestanom je ozakonjenom dijalektičkom kretanju kojim samoga sebe proizvodi. To proizvođenje samoga sebe znači da se pojam, odnosno svijet, jer ga njegova dijalektičnost na to nagoni, razvija tako što se dijeli u dijelove, postavlja njihova određenja, njihove međusobne odnose i odnos spram cjeline pojma, a sve to po svojoj vlastitoj metodi. Znanost logike ima ulogu oslušivanja te proizvodnje poradi stupanja u sugovor s njom, odnosno iznalaženja odgovarajućeg jezika za samoprogovor svijeta kao pojma. Tako bi se život svijeta

kao život onog logičkog mogao slikovito usporediti s jednom umjetničkom skladbom. Svijet bi se tada pokazao kao trojedina cjelina sastavljena iz tri momenta:

- 1) *onog logičkog* kao od boga proizvedene i u sebi samoodređene cjeline arhičkog zakona,
- 2) *života onog logičkog* kao kretanja svega prirodnog i duhovnog života, i
- 3) *znanosti logike* kao moći osluškivanja takva kretanja u njegovu samoosviještenju.

Tomu sukladno, momenti jedne umjetničke skladbe bili bi:

- 1) *ono skladano* kao umjetničkom moći proizvedena i zgotovljena glazbena cjelina
- 2) *izvedba* kao ozbiljenje živog kretanja te cjeline, i
- 3) *slušanje* kao njezin samoosluškujući odgovor.

Kako je skladba bez svoje izvedbe tek polumrtav notni zapis, a bez obrazovanog slušanja propušten, ali ne i neprisutan zvuk, tako i ono logičko svoj život ima u prirodnoj i duhovnoj izvedbi, a znanje o sebi samo u obrazovanom osluškivanju te izvedbe. Istom, vidljivo je da i bez slušanja koje pogađa istinu skladanog, bez znanja koje pogađa istinu onog logičkog, i skladba i svijet nekako i dalje u svojim izvedbama žive po svom vlastitom zakonu. No da bi zaživjeli u punini svojih moći, posljednji i vrhuneći moment, moment osluškujućeg znanja, mora se ostvariti kao ponovno proizvođenje, odnosno kao samosvijest onoga što kroz prisutnu cjelinu živi. Jednom zgotovljeno umjetničko djelo nije i završeno. Svojom zgotovljenošću ono tek postaje poticaj otvaranja duševnog prostora za sluh potreban njegovu jeziku, pa je utoliko obrazovano promatranje umjetničke slike ili obrazovano slušanje umjetničke skladbe još jedno proizvođenje samoga djela koje tom drugotnom proizvodnjom zadobija svoj puni život i smisao. Samo u čistom istinskom slušanju skladba sama progovara svojim vlastitim jezikom. Samo u čistom istinskom znanju ono logičko samo uspostavlja *svoju* vlastitu znanost.

Iz ovog usporednog primjera vidljivo je na koji način dijelovi apsolutne znanosti tvore živu cjelinu, što u njoj znači sistematičnost i na koji je način ona utemeljena u znanosti logike. Dakle, iako stoji na početku apsolutnog znanstvenog sistema, ona ne predstavlja nekakav osnov od kojega bi se u filozofiji prirode i duha krenulo i kojega bi se u ta dva prostora nadišlo. Ona je jednako neizbrisivo prisutna u njima kako su i oni prisutni u njoj. Ona je izvorište njihova kretanja, unutrašnjeg ustrojstva i mjera njihova međusobnog odnosa. Isti

stav zauzet će i Gretić napominjući kako „*Hegelova Znanost logike nije, kao kod tradicionalnih sustava filozofije, prvi i zasebni dio sistema, već daje pojmovno utemeljenje cjeline sva tri dijela sistema. Dapače ona je temeljna teorija, a istovremeno daje i omogućuje kako vlastiti sadržaj tako i povezanost sustavnih dijelova sistema te utemeljuje pojmovni razvoj temeljnih znanosti.*“⁵⁰

Na pogrešno shvaćanje tri dijela sistema kao odvojena i vremenski nasljeđujuća mogao bi zavesti različit način govora u svakom od pojedinih dijelova. Znanost logike drži se jezika čistog mišljenja, dok filozofija prirode i filozofija duha govore svojim osobitim jezicima, ali ipak s čistim logičkim jezikom u podlozi, kao što su u *Fenomenologiji duha* svi mogući oblici znanja od početka do kraja prožeti apsolutnim znanjem kao svojom istinom te izraženi upravo njegovim jezikom. Istom, sam govor o stvarima zahtijeva da se dijelove jedne cjeline postavlja odvojenima i da se o njima govori uzastopnim slijedom, iako se oni u mišljenju kao svom prirodnom elementu nužno drže skupa, jedan preko drugog se preklapajući i vazda jedan drugoga dodirujući. Stoga pri govoru o jednom svom dijelu, apsolutni znanstveni sistem uvijek ima u vidu sve preostale dijelove i način njihove sveze određene odnosom prema cjelini.

⁵⁰ Gretić, G., *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, u: Barbarić, D., *Filozofija njemačkog idealizma*, Zagreb 1998., str. 359.

6. Samoodređenje pojma

Sistem je sistem pojma, pa porijeklo i smisao razdiobe znanstvenog sistema leže upravo u njegovom samoodređenju. Momenti su toga određenja pojam kao subjektivan, objektivan i apsolutan ili ideja.

6.1. Pojam kao subjektivan

U svom subjektivnom momentu pojam je formalan, odnosno sam svoj sadržaj te kao takav cjelina općenitosti, posebnosti i pojedinačnosti. Općenitost je, pak, cjelina koja je pojedinačnošću razložena na svoje različitosti kao unutrašnja određenja koja posebnost prikazuje kao odredbeno međusobno ovisne i pripadne općenitosti, postavljajući tako njihov identitet kao samoidentitet pojma.⁵¹ U općenitosti pojam je sa sobom u nerazlikovnom jedinstvu. Pojedinačnosti te općenitosti postavljaju različitost određenja što ukida prvotnu nerazlikovnost, pri čemu je ukidanje isto što i produblјivanje, razlaganje, pounutrivanje. Posebnost pokazuje nužnu odredbenu supripadnost tih razlika i njihovu prožetost općenitošću pojma. U jednom jednostavnom primjeru njegova unutrašnjeg ustroja to bi izgledalo ovako:

a) *ono opće* – čovjek

b) *ono pojedinačno* – muško i žensko

c) *ono posebno* – muško kao čovjek i žensko kao čovjek, pri čemu se razlike raspoznaju kao odredbene za ono opće (čovjek), pa su muško i žensko kao samoopstojeće pojedinačnosti kroz moment posebnosti postavljene kao odredbene različitosti samoidentiteta onog općeg te je ono posebno „*različitost ili određenost, ali u tom značenju da je općenito u sebi i kao nešto pojedinačno.*“⁵²

Nadalje, pojam se određuje suđenjem. Odnos subjekta i predikata u sudu pokazuje sud kao određenje samog predmeta. Svaki sud izriče postavku: pojedinačnost je ono općenito ili subjekt je predikat.⁵³ Pri tome razlika između subjekta i predikata ne nestaje, ali se isto tako pokazuje i njihov identitet u pripadnosti pojmu. Već i sama kopula „jest“ pokazuje da je u

⁵¹ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 155.

⁵² *Isto*, str. 155.

⁵³ Usp. *Isto*, str. 157.

svom otuđenju kao samorazlikovanju pojam sa sobom identičan.⁵⁴ Zato sud nije tek logička operacija puko subjektivne svijesti, već su „*sve stvari sud, tj. one su pojedinačne stvari koje su neka općenitost ili neka unutrašnja priroda u sebi; ili općenitost koja je upojedinjena.*“⁵⁵

Jednostavan sud – *Sokrat je čovjek* – zorno prikazuje istodobnu različitost i identitet subjekta i predikata. Ponajprije izbija njihova razlika u tome da je subjekt nešto neposredno konkretno, a predikat ono apstraktno i neodređeno. Ali kako ih veže ovo „jest“, općenitost predikata mora već u sebi sadržavati određenost subjekta. Tako subjekt tek u predikatu ima svoju određenost i sadržaj, jer „*što je subjekt, to je tek u predikatu rečeno.*“⁵⁶ S jedne strane, subjekt je ono predikatu podležeće u čemu on ima svoje opstojanje te je određeni sadržaj predikata samo jedna od mnogih određenosti subjekta, pa je sam subjekt odredbeno širi i bogatiji. No s druge strane, predikat kao ono općenito opstoji za sebe i ravnodušan je spram opstojanja subjekta. „*On izlazi iz subjekta, supsumira ga pod sebe, pa je sa svoje strane širi nego subjekt.*“⁵⁷

Subjekt nadilazi svoju prividnu samostalnost puke subjektivnosti primajući u sebe vid koji ga postavlja izvan njega te pri povratku, iz te udaljenosti očitava i narav te subjektivne pojedinačnosti. Tako se subjektu otkriva njegova istina da on jest razvijena općenitost ili čisto Ja pri svom radu o sebi i da je sva određenost općeg sadržana u njemu, isto tako kako je on kao pojedinačan sadržan u određenosti općeg. Na taj je način pojam u razlikovnom jedinstvu sa samim sobom. Taj navlastiti put onog općeg akt je oslobađanja od svih konačnih određenosti na način da ih se sve vidi kao sebi pripadne, ali istom i nedovoljne za apsolutno određenje. Pojam mora napustiti konačne međusobne odnose svojih različitosti kako bi se vinuo u element u kojemu će sam pred sobom stajati u čistoći, bivajući tako istodobno u sebi i izvan sebe. Subjekt i predikat momenti su pojma kroz koje on dolazi k sebi, sebe određuje i postavlja. Subjekt zahvaća sebe kroz ono što sebi pririče. Kako si to tek pririče, tako to još nije u njemu; on još nije u sebi. Ali istom, to što je njemu moguće, štoviše nužno, sebi neku određenost prireći kako bi sebe zahvatio, ona već kao nerođena u njemu prisustvuje, a njezino rođenje jest odredbeno samopostavljanje subjekta.

Stoga razlikovno jedinstvo subjekta i predikata, u kojemu je svaki i sam za sebe cijeli sud⁵⁸, jest zapravo pojam kao jedineći odnos posredovanja između svojih vlastitih momenata. Taj odnos prestaje biti odnos sudova i postaje *zaključak* kao njihova odredbena cjelovitost.

⁵⁴ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 157.

⁵⁵ *Isto*, str. 157.

⁵⁶ *Isto*, str. 159.

⁵⁷ *Isto*, str. 159.

⁵⁸ Usp. *Isto*, str. 164.

Time se zaključak pokazuje kao bitni osnov svega istinitog, jer se u njemu umska djelatnost pojma iscrpljuje u svojoj cjelovitosti. Na to vrlo temeljito upućuje završetak 181. paragrafa *Enciklopedije filozofijskih znanosti*:

„Sve je pojam, a njegovo je opstojanje razlika njegovih momenata, tako da njegova opća priroda daje posebnosti sebi vanjski realitet, pa sebe kao takav i kao negativna refleksija-u-sebe čini pojedinačnim. Ili obratno, ono zbiljsko je nešto pojedinačno što sebe s pomoću posebnosti uzdiže do općenitosti, čineći sebe identičnim sa sobom. Ono zbiljsko jest jedno, ali isto tako razilaženje momenata pojma, a zaključak je kružni tok posredovanja njegovih momenata kojim sebe ono zbiljsko postavlja kao jedno.“⁵⁹

6.2. Pojam kao objekt

Dovršenjem pojma u njegovoj subjektivnosti kojom je stekao svoj totalitet u jedinstvu svojih odredbenih razlika, pojmovno se kretanje dalje vodi u objektivni moment. Pojmovna dovršenost ukinula je element *posredovanja*, pa se ozbiljeni totalitet pojma odredio kao *neposredno* jedinstvo ili objekt. Time sam objekt postaje neposrednim bitkom „s pomoću indiferentnosti prema razlici koja se u njemu ukinula, pa je u sebi identitet, a kako je taj identitet samo identitet momenata koji bitkuju po sebi, objekt je isto tako indiferentan prema svom neposrednom jedinstvu. On je dioba na razlike od kojih je svaka sama totalitet.“⁶⁰

Objekt je pojam samo *po sebi*, jer je posredovanje, koje je odlučujući element pojma kakav je on *za sebe*, ovdje ukinuto. Zbog toga se različitosti u samom objektu, kao naizgled samostalne objektne stvarnosti, ne vide kao nužno povezane i uređene zakonom cjeline pojma. Pojam je ovdje izvan objekta. Za njime se traga odgonetavanjem naravi međusobnih odnosa različitosti unutar objektne cjeline. Pri tome se objekte najprije nalazi kao neposredno samostalne i različite. Dijalektičkom negacijom tog određenja pojam se oslobađa od neposrednosti objekta postajući *svrhom*, ali tek kao nasuprotnost objektu, pa time i dalje njemu nešto samo izvanjsko. Time svrha ostaje subjektivnom, dok svoje puno određenje zadobiva ukidanjem te subjektivnosti, budući da ona „*zahtijeva spekulativno shvaćanje kao pojam koji sam u vlastitom jedinstvu i idealitetu svojih određenja sadržava sud ili negaciju,*

⁵⁹ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 165.

⁶⁰ *Isto*, str. 174.-175.

*opreku subjektivnog i objektivnog i koji je isto tako ukidanje te opreke.*⁶¹ Ono je plod nužnosti dijalektičkog kretanja pojma u sebi ka svojoj cjelovitosti, za sebe bitkujućem jedinstvu subjektivnog i objektivnog ili ideji.⁶²

6.3. Ideja ili pojam kao apsolutan

Ideja je određena kao apsolutno jedinstvo pojma i objektiviteta,⁶³ na način da ona za svoj idealni sadržaj ima u vlastitoj punini samoodređeni pojam, a za svoj realni sadržaj „*njegov prikaz koji on sebi daje u formi vanjske egzistencije.*“⁶⁴ U svom apsolutnom elementu pojam je u pomirbi sa svojim objektom. Njegov objekt njemu odgovara. Izvan njihove skladne sveze ne postoji ništa, a sve odredbene različitosti unutar njihova jedinstva koje je apsolut sam, sve pojedinačnosti promatrane same za sebe padaju u ograničenost i konačnost, svoju istinu i određenost dobivajući samo u apsolutnom vidokrugu. Sklad objekta i pojma element je zacijeljenosti svijeta ili bog koji zna samoga sebe. To da je taj sklad ideja naznačava njegovu bitnu prirodu – dijalektiku. Ideja je sama „*dijalektika koja vječno luči i razlikuje ono sa sobom identično od diferentnog, ono subjektivno od objektivnog, ono konačno od beskonačnog, tijelo od duše, pa je samo utoliko vječno stvaranje, vječna živost i vječni duh.*“⁶⁵ Dakle, ideja je u bitnome smislu dijalektički proces, jer je apsolutni identitet upravo ta negacijsko-sabiralačka narav pojma. Stoga je u ideji kao svom završnom momentu pojam u potpunosti određen, postajući time ono jedino slobodno i istinski općenito.⁶⁶

Ovakvo unutrašnje kretanje pojma još jednom pokazuje da je znanost logike sva određena apsoluta kao znanstvenog sistema. Izvan logike nema ničega. Znanost prirode i znanost duha sadržane su u njoj. Prijelaz je iz logike na njih stoga pounutrivanje, jer izlaženje pojma iz samoga sebe u objekt znači njegovo zadubljanje u vlastitu razliku. On se ranjavajući prema unutra udvaja, da bi u ideji dobio svoj lijek i zacijeljenje.

⁶¹ Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 179.

⁶² Usp. *Isto*, str. 183.

⁶³ Usp. *Isto*, str. 183.

⁶⁴ *Isto*, str. 184.

⁶⁵ *Isto*, str. 186.

⁶⁶ Usp. *Isto*, str. 186.

7. Ustrojstvo znanosti logike

Znanost logike prvotno je podijeljena⁶⁷ na objektivnu logiku u kojoj se pojam vidi *kao bitak* i koju čine nauk o bitku i nauk o biti, te subjektivnu logiku u kojoj se pojam vidi *kao pojam* i koju čini nauk o pojmu. Razlikovanje subjekta i objekta u kojemu su oboje za sebe bivstvujući i jedan od drugog odijeljeni, pa kroz mišljenje naknadno spajani, čistim je mišljenjem razotkriveno kao proizvod razumske svijesti. Logika kao znanost mišljenja samog mišljenja⁶⁸ ne ukida njihovu opstojnost niti briše njihovu različitost, već ih prikazuje u njihovoj istini kao nesamostalne i nerazdvojive momente pojma. Stoga njihovo razlikovanje pri podijeli logike na objektivnu i subjektivnu ima svoj smisao u prikazivanju njihova jedinstva (koje nije tek puka jednolična jednost, već živo idejno kretanje kao jedinjenje) u sklopu cjeline logičke znanosti. U tom je jedinstvu prevladano ono prethodno i nedostatno određenje razumske svijesti.

Dakle, *Nauk o bitku* predstavlja nauk o pojmu kakav je on *po sebi*.⁶⁹ Taj moment posebičnosti znači da je bitak uvijek već pojam, ali sebe neznani pojam, mada u sebi bivstvujući kao pojam, jer je cjelina svijeta ili apsoluta ništa drugo doli cjelina pojma. Bitak jest prije suđenja kao pojmovnog određivanja kojim ga se dovodi u njegovu istinu. Usporedimo li još jednom dijalektičko kretanje pojma sa kretanjem jedne prirodne cjeline, tada bi pojam po sebi odgovarao sjemenu jabuke, koje samo još nije jabuka, ali je cjelinom prirodnog kretanja određeno kao tom kretanju nužno pripadajući moment. Nauk o bitku je tada znanje o bitku kao začetku pojma. To pokazuje da dijelovi znanosti logike, kao i dijelovi apsolutnog znanstvenog sistema nisu promatrane točke, odvojena mjesta ili sfere, već razine spoznajnoga vida. Pojam se u bitku ogleda kao bitak pojma. Stvar je uvijek *jedna* i gledanje ovisno o vlastitoj obrazovanosti na njoj očitava ili bitak ili pojam, pa tako samo sebe određuje kao gledanje bitka ili gledanje pojma. Utoliko je sve u ovisnosti gledanja i svijet je proizvod mišljenja, pa koliko se u mišljenju sudjeluje, toliko se od svijeta vidi. Svijet je jedno mjesto, jedna stvar, jedna cjelina, a mnogi su samo načini gledanja.

⁶⁷ Sve podjele, kako u logici, tako i u čitavom sistemu, svoje izvorište imaju u pojmu, njegov su proizvod i nisu mu izvanjski pridodane: „*on se u podjeli postavlja samo pod svojim vlastitim odredbama.*“ (Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, str. 45.)

⁶⁸ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 54.

⁶⁹ Pojmovi *po sebi* (an sich) i *za sebe* (für sich) momenti su dijalektičkog razvoja. Sam Hegel pojašnjava njihovo značenje usporedbom s Aristotelovim pojmovima δύναμις i ἐνέργεια. Vidi: Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije I*, Beograd 1975., str. 25.

Bitak je prirodno kretanje pojma. On ne može biti bez pojma, jer stvari koje jesu, koje imaju bitak, nužno jesu u odnosu. Oblici tih odnosa uređeni su zakonom pojma. Znanost tog zakona je pojam sam, a neznanje istoga njegov sa njime neusklađeni život; bog iz kojeg sve proizlazi i po čijem zakonu sve nužno živi tako da taj zakon ili oprisebljuje ili ne oprisebljuje.

Nauk o biti predstavlja bitak za sebe i privid pojma.⁷⁰ U ovom momentu svog samorazvitka pojam je u elementu u kojem svoje različitosti gleda kao samostalne, čvrsto određene i u čvrstoj odredbenoj diferenciji spram drugih različitosti, kao što se pri rađanju ploda jabuke sjeme, stablo, pupovi i cvjetovi daju vidjeti kao različite i samostalne određenosti, čija ozakonjenost cjelinom, odnosno plodom ostaje nepoznata sve do završetka kretanja. Nauk o biti očituje vladavinu razumske refleksije koja još ne gleda pojmovne različitosti u njihovu identitetu. To se događa u *Nauku o pojmu* gdje je on ujedno po sebi i za sebe određen, odnosno razvijen u totalitetu svojih određenja. Iako posljednji u nizu, nauk o pojmu prethodi nauku o bitku i biti, jer su oni momenti njegova razvitka, a tek su iz njega kao dovršavajućeg momenta pojmovnog kretanja vidljivi kao njemu pripadajući, kao što je tek iz ploda jabuke vidljivo da i sjeme i stablo i svi ostali momenti nužno pripadaju upravo tom plodu i proizvod su njegova nastanka.

7.1. Ustroj sistema

Nauk o pojmu porijeklo je razdiobe sistema filozofijskih znanosti. U subjektivnom, objektivnom i apsolutnom momentu samorazvitka pojam je po sebi i za sebe određen ili totalitet, pa je svaki njegov moment i sam cjelina te „*postavljen kao nerastavljivo jedinstvo s njime*.“⁷¹ Stoga nije prikladno govoriti o dijelovima pojma, već na njegovu cjelovitost treba gledati kao na neprestan kružni rad momenti kojega ne stoje jedan pored drugoga, već se poput koncentričnih kružnica jedan iz drugoga šire, jedan na drugome sudjeluju i jedan drugoga širinom vlastite naravi obuhvaćaju. Tako je, slikovito govoreći, pojam krug koji zadubljujući se u sebe postavlja svoje vlastite razlike, ali na način da je u tom samorazlikovanju u neprestanom identitetu sa samim sobom, jer on u bitnome jest upravo ta pokrećuća dijalektička djelatnost u sebi ili ideja. U svakom je svom momentu on prisutan kao cijeli, a momenti su različiti načini njegove određenosti koje on aktom umske negacije u sebi

⁷⁰ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 103.

⁷¹ *Isto*, str. 152.

sabire i prepoznaje kao svoje. Istom, on ih sve u sebi zadržava, jer umska negacija nije lišavajuća, već je ona ujedno i prenošenje negiranog u sljedeći stupanj razvitka na način da u tom prenošenju određenje prethodnog stupnja ne iščezava.

Upravo zato istina pojma ne može biti u rezultatu koji bi došao na kraju, već samo iskustvo čitavog razvojnog puta pojma kroz sebe sama, koji svakoj (svojoj) određenosti pokazuje njezino mjesto, kao što pokazuje i stupanj vlastite razvijenosti u pojedinoj određenosti, može važiti za iskustvo pojmovne istinitosti. A rezultat kao kraj tog putovanja nikako ne znači prestanak kretanja pojma, već cjelovitu obuhvaćenost vlastita sadržaja iz koje je vidljiva istina svake pojedine određenosti. Stoga se i svi momenti tog samorazvitka mogu izvesti i prikazati samo iz uvida u tu obuhvaćenost, pa je ona kao rezultat i kraj, zapravo tek početak istinovanja tog razvitka. Tako pojam prisvaja svijest o sebi samome te tako stječe i gradi svoju vlastitu znanost. Utoliko se on istovremeno kreće u sebi i stoji izvan sebe promatrajući svoja kretanja i očitavajući zakon koji njima vlada i postavlja ih u određene odnose. Iz tog će razloga Sutlić upozoriti da je ovo „logika“ u nazivu „Znanost logike“ potrebno čuti u dvostrukom smislu: i kao subjektni i kao objektni genitiv.⁷² Stoga u prvom slučaju izraz „logika“ nosi značenje znanosti koja pripada logičkoj strukturi svega što jest, pa je znanost „*moment zbivanja logosa kao onto-logičke strukture svega što jest.*“⁷³ Znanost pripada naravnom toku arhičkog zakona svijeta ili, drugim riječima, moment samosvijesti duha pripada njegovoj vlastitoj naravi kao mogućnost. On mu je u danosti postavljen kao ono što je potrebno stjecati. Time se znanost nalazi unutar prostora svega što jest. U drugom slučaju isti izraz označava znanost kao svijest o upravo takvoj strukturi svijeta, čime je (spoznajno) postavljena izvan njega.

Subjektivni moment pojma u sistemu bi odgovarao znanosti logike kao znanosti pojma po sebi i za sebe.⁷⁴ To znači da je subjektivnim momentom pojma postavljen totalitet zakona njegova kretanja kroz odnos općeg, pojedinačnog i posebnog. Izvan tog odnosa, čisto pojmovno gledajući, nema ničega. Njime se iscrpljuju sva kretanja svijeta. Upravo po tome zakonu pojam prelazi u svoj moment objektivnosti razdvajajući se od sebe djelatnošću pojedinačnosti, pa bi objektivni moment odgovarao filozofiji prirode kao znanosti pojma u njegovoj drugotnosti.⁷⁵ To da je priroda drugo pojma ili da se pojam otuđuje ili odvađa od sebe u prirodu znači da napušta svoj element čiste misli. To ne znači da misao u prirodi nije

⁷² Usp. *Isto* str. 7.

⁷³ *Isto*, str. 7.

⁷⁴ Usp. Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, str. 49.

⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 49.

prisutna. Ona je ono što prirodom vlada, pri čemu sve prirodno za tu vladavinu ne zna. A kako znanje pripada misli, ovdje misao nije u svom elementu, pa je prisutna kao otuđena. Filozofija duha kao znanost pojma koji se iz takve otuđenosti vratio k sebi odgovarala bi njegovu apsolutnom momentu u kojemu se unutrašnjim udvajanjem postavljene pojedinačnosti elementom oposebljivanja raspoznaju kao identične u pripadnosti onom općem – samom pojmu kojemu se uvraćaju.

8. Zaključak

Apsolutnim znanstvenim sistemom utemeljenim u znanosti logike Hegel nam poklanja kraj iskonske povijesti. Takav kraj ne kazuje da više ničem novom nema mjesta i da apsolutno kretanje prestaje. Ničeg novog, tako gledajući, nikada nije ni bilo, jer je u samom apsolutu kao iskonu svega prirodnog i duhovnog života već unaprijed određeno sve njegovo kretanje. Sve što jest jest samo to kretanje i njime je ozakonjeno. Apsolutna znanost, obuhvaćajući sve ispred sebe (ne samo u smislu vremenske nego i logičke prethodnosti), obuhvaća Sve. Ništa novo ne može više doći upravo iz razloga što je kretanje svijeta unaprijed određeno zakonom iskona. No ta odsutnost novine ne označava i prestanak života apsoluta, već ona samo pokazuje da je „*svaka stvar našla svoje mjesto u krugu i da će u tom krugu, u logičkoj, tj. onto-logičkoj strukturi svijeta zauvijek ostati takva kakva jest.*“⁷⁶

Stoga se sveprisutno pitanje posthegelovskih strujanja, zasnovano u pretpostavci o svladavanju i razumijevanju Hegelove misli, pitanje - „*Što nam treba nakon Hegela?*“ - pokazuje bitnim promašajem neznanja i znanstvenog nepoštenja.

Hegelov kraj ne označava kraj u puko vremenskom smislu, već se on u vidu potpuno dovršenog znanja određuje kao samoiscrpljena zaokruženost iskona i *njegove* bitne povijesti. Iz takva kraja moguće je raspoznati svu prošlost i razotkriti svu moguću budućnost, pa bi odgovor na postavljeno pitanje glasio: „*Nema toga što bi apsolutnoj znanosti moglo izmaknuti.*“ Sutlić će ovdje biti radikalno strog kazujući:

„*Nema do danas knjige koja bi prevladala Hegela! (...) Bez pravog razumijevanja cjeline Hegelova mišljenja nema jasnog pravca kuda idemo. Tu se ne radi samo o razumijevanju, o interpretaciji teksta – radi se o zbilji života u kojoj se nalazimo.*“⁷⁷

Već samo historijski gledano, od sredine 19. stoljeća, pa sve do današnjih dana oduševljenost pozitivizmom vlada čitavim znanstvenim, političkim i obrazovnim životom. To pokazuje da život još nije došao niti *do* Hegela, a kamoli da bi imao obrazovanu snagu za uzlet preko njega. Jednakima se pokazuju i prazna spekuliranja o padu metafizike, slomu tzv. klasičnog njemačkog idealizma itd., govoreći zapravo samo jedno: ono što je zaista palo jest

⁷⁶ Sutlić, V., *Uvod u povijesno mišljenje*, Zagreb 1994., str. 9.

⁷⁷ *Isto*, str. 122.

životna snaga koja se u vlastitoj nemoći suhođenja pred metafizikom slomila, te se takav izrod pri svome porazu hoće odreći svoje majke, umišljajući si da se može sam iz sebe roditi. U razgovoru za časopis *Čemu*, koji nosi naslov „Siti smo prevladavanja metafizike“, Barbarić će kazati:

„Čini se da pomalo postajemo siti već dugo zahtijevanog kritičkog prevladavanja metafizike. Samorazumljivost kojom se ta zadaća već gotovo stoljeće i pol prenosi s naraštaja na naraštaj polako izaziva dosadu. Još sumnjičaviji postajemo sjetimo li se kako su u toj zadaći sjedinjeni vidovi i pravci filozofiranja koji uistinu ne bi ni mogli ni smjeli imati ništa bitno zajedničko: pozitivizam, naivni realizam, senzualistički empirizam, logicizam, povijesno mišljenje, hermeneutika, analiza jezika itd. Gotovo bi čovjek povjerovao da poziv za napuštanjem metafizike mnogima služi kao izlika za prekid sa svakim vidom filozofije uopće.“⁷⁸

Takvi pokušaji nemaju niti ono prvotno neophodno – samorodno tlo – već su uvijek tek u negaciji onoga što ne raspoznaju kao svevladajući zakon cjeline života te kroz neznanje toga zakona ostaju njime ovladani.⁷⁹ Svim tim pokušajima u temelju je predrasuda o tome da bi se sloboda sastojala u činu lišavanja od određenosti nužnošću, dok usuprot tomu apsolutna znanost prikazuje slobodovanje upravo kao usklađivanje sa svevladajućim i sveprisutnim zakonom nužnosti u elementu njegova samospoznavanja, jer je nemoguće osloboditi se onoga što je uvjet mogućnosti života i ostati živ. A pokazuje li se upravo metafizika u vidu čistog mišljenja kao znanost samog tog zakona, pa nazvao se on božanskim ili kako drugačije, tada ona i dalje ostaje jedina primjerena spoznavanju uopće.

Posthegelovska epoha u bitnom je smislu mimoišla Hegela. Tomu u prilog govori i jedna naizgled sasvim banalna obrazovna činjenica: u srednjim školama i na fakultetima i dalje se predaju samo nemetafizičke logike, tradicionalna Aristotelova i suvremena matematička logika, koje su *Znanošću logike* pokazane kao za čisto mišljenje nedostatne te njime obuhvaćene i prevladane još 1812. godine.⁸⁰ Tako će i Gretić zaključiti da „*Hegelova znanost logike uključuje sadržaj tradicionalne logike, posebice u prvom dijelu logike pojma,*

⁷⁸ Barbarić, D., *Vježbe u filozofiji*, Zagreb 2007., str. 190.-191.

⁷⁹ Usp. *Isto*, str. 191.

⁸⁰ Te je godine objavljeno prvo izdanje *Znanosti logike*.

ali su te teme obrađene u kontekstu metafizike apsolutnog.“⁸¹ Izostanak metafizičke podloge u pristupu logici ostaje izrazom zanemarivanja Hegelovih dosega, koje svoj razlog može imati jedino u nepoznavanju naravi odnosa spoznaje (mišljenja) i njezina objekta (apsoluta).

Istom, kako shvatiti Husserlovu postavku da filozofija „*ni u jednoj epohi svoga razvitka nije uzmogla udovoljiti zahtjevu da bude stroga znanost*“⁸², ako ne kao bitan, neobjašnjiv i neopravdan zaobilazak čitavog Hegelovog filozofijskog nastojanja i oglušenje o njegovu skrb oko toga da se istraži čista i istinska narav znanstvenosti same znanosti?

Određeni vrsnici⁸³ još ne znače i zbiljski život apsolutnog znanja, jer ono, Hegelovim riječima, ne smije ostati ezoteričnim vlasništvom pojedinaca⁸⁴. I kako je put znanosti logike poduzet ispočetka, iznova iz ἀρχή, tako je potrebno i život urediti na jednak način. Stoga je, za razliku od gore postavljenog, jedino primjereno pitanje u iskrenom odnosu spram Hegela: „*Koje je naše mjesto na 'karti' kretanja apsolutnog duha?*“ Svakako smo unutar nje, ali još daleko od vrhunca takva kretanja. Taj je vrhunac ozbiljen, jabuka je rodila, ali ako ju nema tko ugrabiti, ona istrunula pada na tlo. Sreća je naša da priroda rađa uvijek iznova, sreća je naša da uvijek i zauvijek ostajemo u toku života duha, jer to sa sobom nosi i neizbrisivu mogućnost ozbiljenja njegova vrhunca. Kako se to ozbiljenje zbiva, na koji je način ono stvar pojedinca, a na koji je način ono stvar zajednice, što je zajedništvo uistinu i ozbiljuje li ga skup pojedinaca, ili ono živi u dubokom samoosviještenju i odnošenju prema svemu izvan sebe s njime u skladu, ostaje bitnim osluškujućim pitanjem nerođenog i neuništivog života te samim tim nešto puno više od brzopletog, bučnog i prema samome sebi neiskrenog, „*ljudskog, isuviše ljudskog*“ propitkivanja.

⁸¹ Gretić, G., *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, u: Barbarić, D., *Filozofija njemačkog idealizma*, Zagreb 1998., str. 359.

⁸² Husserl, E., *Filozofija kao stroga znanost*, Zagreb 2003., str. 9.

⁸³ Primjerice, B. Despot će navesti Marxa, Nietzschea, Heideggera i Sutlića kao jedine vrijedne pokušaje posthegelovskog razdoblja da se „*odista bude čovjekom*.“ Vidi: Despot, B., *Sitnice*, Zagreb 1991., str. 110.

⁸⁴ Usp. Hegel, G. W. F., *Fenomenologija duha*, Zagreb 2000., str. 10.

10. Literatura

- Barbarić, D., *Filozofija njemačkog idealizma*, ŠK, Zagreb 1998.
- Despot, B., *Sitnice*, Demetra, Zagreb 1991.
- Hegel, G. W. F., *Znanost logike. Nauk o bitku*, Demetra, Zagreb 2003.
- Hegel, G. W. F., *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša, Sarajevo 1965.
- Hegel, G. W. F., *Fenomenologija duha*, Ljevak, Zagreb 2000.
- Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975.
- Husserl, E., *Filozofija kao stroga znanost*, Ljevak, Zagreb 2003.
- Kant, I., *Kritika čistoga uma*, NZMH, Zagreb 1984.
- Sutlić, V., *Uvod u povijesno mišljenje*, Demetra, Zagreb 1994.